DOI: 10.31648/pw.10876

Helena Pociechina
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6015-2055
University of Warmia and Mazury in Olsztyn

ROSJA W UKRAIŃSKICH MEMACH INTERNETOWYCH (OKRES WOJENNY 2022-2023)

Russia in Ukrainian internet memes (war period 2022-2023)

Abstract: This paper contains a linguistic analysis of visual messages published on the Internet (mainly on Ukrainian websites) in the period from the beginning of Russia's full-scale invasion of Ukraine on February 24, 2022 to mid-2023. The content of the messages reflects current war events in the form of comments satirical, less often humorous, within the framework of political discourse. Discourse in the context of this study is understood as a set of speech activities in the form of a dialogue or monologue, realizing a specific communicative goal under specific conditions or circumstances. During the description of the empirical material, the following components of the war discourse will be indicated: participants of the discourse, time and space, goals and strategies of action, values cultivated by the participants, which are the subject of reminiscence references, precedent texts and genre-specific linguistic units and constructions. The article consists of three parts. The first part contains the definition of an Internet meme, as well as the characteristics of this genre, including stylistic and media aspects. In the second part, I will present the structure of the war discourse, partly referring to the protest discourse. In the third part, I analyzed the empirical material, focusing on linguistic means and their historical, political and ideological characteristics. Material for the study was collected from February 2022 to June 2023 on Ukrainian websites, on YouTube, and on Telegram communicator blogs.

Keywords: language play, political linguistics, anti-war discourse, satire, pun, carnivalization

1. Wprowadzenie

24 lutego 2022 r. Federacja Rosyjska rozpoczęła w niepodległej Ukrainie inwazję na pełną skalę. Wojska rosyjskie przekroczyły granice lądowe, powietrzne i morskie, o wczesnych godzinach popołudniowych została zaatakowana Wyspa Węży położona na ukraińskich wodach terytorialnych Morza Czarnego w odległości 35 km od ujścia Dunaju, tuż przy granicy z Rumunią. Krążownik rakietowy Moskwa oraz okręt patrolowy Wasilij Bykow ze wsparciem śmigłowców szturmowych ostrzelały wyspę z dział pokładowych i dowódca krążownika zażądał,

by ukraiński garnizon się poddał[1], w odpowiedzi zabrzmiało (teraz powszechnie znane): „Rosyjski okręcie wojenny, idź w chuj!" («Русский военный корабль, иди на х**»). Nagranie, rozpowszechnione przez „Ukraińską prawdę" i powielane w mediach na całym świecie, stało się pierwszym ukraińskim antyrosyjskim wojennym memem na temat tej wojny. Mężni Ukraińcy postawili się potężnemu wrogowi i, okazując wsparcie swoim żołnierzom, wytoczyli działa satyry na polu walki ideologicznej.

Niniejszy artykuł zawiera analizę lingwistyczno-semiotyczną komunikatów wizualnych, opublikowanych w internecie (przede wszystkim na stronach ukraińskich) w okresie od rozpoczęcia pełnowymiarowej inwazji Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 r. do połowy 2023 r. Treść komunikatów odzwierciedla aktualne zdarzenia wojenne w postaci komentarzy satyrycznych, rzadziej humorystycznych, mieszczących się w ramach dyskursu politycznego (por. Kiklewicz | Pociechina 2021). Dyskurs w kontekście niniejszego badania jest rozumiany jako zespół czynności mównych w formie dialogowej lub monologowej, realizujących w określonych warunkach lub okolicznościach określony cel komunikacyjny. W trakcie opisu materiału empirycznego zostaną wskazane następujące składowe dyskursu wojennego: uczestnicy dyskursu, czasoprzestrzeń, cele i strategie działań, kultywowane przez uczestników wartości, będące przedmiotem odniesień reminiscencyjnych teksty precedensowe oraz uwarunkowane gatunkowo jednostki i konstrukcje językowe (por. van Dijk 2001, 29; Grabias 2003, 264 i n.; Halliday 1998, 8 i n.; Hasan 2004, 20 i n.; Kiklewicz 2022, 8; Sładkiewicz 2013, 35 i n.).

Artykuł składa się z trzech części. Część pierwsza zawiera definicję memu internetowego, a także charakterystykę tego gatunku z uwzględnieniem aspektów stylistycznych i medialnych. W drugiej części przedstawię strukturę dyskursu wojennego, częściowo nawiązując do dyskursu protestacyjnego. W trzeciej części zawarłam analizę materiału empirycznego, skupiając się na środkach językowych oraz ich nacechowaniu historycznym, politycznym i ideologicznym.

Materiał do badania był zbierany od lutego 2022 r. do czerwca 2023 r. na ukraińskich stronach internetowych, w serwisie YouTube, na blogach komunikatora Telegram. Źródła pochodzenia omawianych obrazków (adresy internetowe) zostaną podane przy ilustracjach.

[1] «Я – русский военный корабль. Предлагаю сложить оружие и сдаться во избежание кровопролития и неоправданных жертв. Иначе по вам будет нанесен бомбово-штурмовой удар», https://www.youtube.com/watch?v=LDrFVdms8yk (accessed: 15.01.2024).

2. Mem internetowy. Charakterystyka gatunku i zakres wykorzystania

Mem w rozumieniu autora tego terminu R. Dawkinsa (1996; zob. też: Blackmore 1999) to wzorzec mentalny (idea) lub wzorzec zachowania, który w obrębie określonej wspólnoty kulturowej rozprzestrzenia się poprzez naśladownictwo w dyskursach komunikacji, nabywając jednocześnie znaczenia symbolicznego. Choć wyjściowa koncepcja Dawkinsa, iż memy i geny ewoluują zgodnie z podobnymi zasadami, a ewolucja kultury polega na powielaniu i samokopiowaniu, jest dziś kwestionowana (zob. Wężowicz-Ziółkowska 2014, 12 i n.), określenie *mem*, m.in. w konstrukcji *mem internetowy*, utrwaliło się w języku – jako nazwa bytującego w internecie (na portalach społecznościowych i w komunikatorach) obrazka z napisem, który często ulega modyfikacjom. Obecnie określenie obrazków o charakterze komicznym (w tym satyrycznym) jako *memów internetowych* chyba można uważać za powszechne, szczególnie po założeniu w internecie przez Marcina Grzegorza Żytkowiaka strony *Memy polskie*[2]*, która zawiera m.in. informacje o podstawach analizy oraz interpretacji tego zjawiska. Żytkowiak stwierdza zasadność przeprowadzenia badań nad memami internetowymi właśnie w ramach językoznawstwa i podaje trzy podstawowe definicje memu*[3]: 1) mem jako przedmiot badań memetyki – nauki o ewolucji kulturowej, która śledzi proces rozprzestrzeniania się różnych idei wśród członków danej społeczności; 2) mem jako obrazek o charakterze humorystycznym, w którym elementy obrazowe współwystępują z elementami tekstowymi; 3) mem jako gatunek wypowiedzi internetowej, komunikat obrazkowy, zbudowany na podstawie schematu konstrukcyjnego, wykorzystujący skonwencjonalizowane elementy związane ściśle z kulturą i historią internetu.

W perspektywie niniejszego badania za najbardziej odpowiednią należy uznać trzecią definicję, choć dwie pierwsze także zawierają ważne dla mnie informacje: o konotacjach kulturowych, o ekspresji i zastosowaniu rozmaitych zabiegów językowo-stylistycznych, wywołujących komizm. Wiąże się to w faktem, że autorzy ukraińskich memów antywojennych wykorzystują szeroki asortyment technik graficznych, poczynając od skonwencjonalizowanych emotikonów, przez *rage faces*, *image macro*, *lolcats*, *advice animals* do skomplikowanych demotywatorów (z wykorzystaniem fotomontażu) oraz tzw. gifek i filmików wideo.

W rosyjskojęzycznej przestrzeni internetowej w krajach byłego ZSRR do określenia obrazków o szeroko rozumianej treści komicznej przez dłuższy czas (od 2004 r.) był używany termin *фотожаба* stworzony na podstawie zmyślonego podobieństwa brzmienia (paronomazji): *photoshop* (Adobe Photoshop) – *fotożaba* (Makarowska 2020).

---

2 https://memypolskie.pl/

3 https://memypolskie.pl/memy/definicja-memu/

Nie do końca pasują do przytoczonych definicji memu filmiki o treści satyrycznej, które czasem wyglądają jak proste animacje w formacie GIF, ale częściej przypominają spoty reklamowe, sporządzone profesjonalnie z wykorzystaniem najnowszych programów do redakcji wideo. Dodatkowo należy zaznaczyć, że o ile memy graficzne zwykle ilustrują teksty językowe, o tyle w serwisie YouTube memy wideo zazwyczaj są podawane w postaci bloków na wzór spotów reklamowych, trwających przeciętnie od 15 do 25 min[4]. Memy w blokach różnią się pod względem tematycznym i gatunkowym, choć w jednym bloku mogą występować zupełnie różne formy gatunkowe. Memy wideo są porównywane do dowcipów (zob. Kultyševa | Žuravskaja 2016; Savickaja 2018), które stają się źródłem tekstów precedensowych.

Memy w założeniu mają charakter polisemiotyczny, tzn. łączą w sobie co najmniej dwa typy kodowania informacji: werbalny i wizualny (Berežnoj 2014; Makarowska 2020; Savickaja 2018).

3. Struktura dyskursu antywojennego

Analiza materiału empirycznego będzie bazowała na zasadach opisu dyskursów rezystancyjnych (zob. Kiklewicz 2022; Kiklewicz | Pociechina 2021, 271-275), z tym że istnieje konieczność doprecyzowania niektórych aspektów. Pierwszy z nich to zakres odniesienia dyskursu („dyskurs o…"). Memy nie dotyczą tylko działań wojennych, jednak też innych towarzyszących wydarzeń, czy to w Ukrainie, czy to w Rosji, czy to w innych krajach. Autorzy memów poddają wartościowaniu zarówno zachowania obrońców Ukrainy, jak i – przede wszystkim – zachowania najeźdźców: żołnierzy, polityków, a także wspierające inwazję społeczeństwo rosyjskie. Ważne, że obydwie walczące strony funkcjonują w tej samej przestrzeni językowej: tak Rosjanie, jak i Ukraińcy posługują się językiem rosyjskim. Znajomość języka rosyjskiego autorów ukraińskich memów jest wręcz perfekcyjna, co pozwala im na tworzenie tekstów satyrycznych z wykorzystaniem subtelnej gry językowej oraz innych figur retorycznych, którymi język rosyjski dysponuje w dużym stopniu. W taki sposób ukraińscy internauci potrafili przekształcić język wroga w narzędzie kontrpropagandy. Na stronie projektu *Ukraïner* w serwisie YouTube każdy blok memów został poprzedzony ironicznym zwrotem – w języku rosyjskim – do rosyjskiego żołnierza. Każdy taki zwrot nawiązuje do absurdalnych informacji rozpowszechnianych przez rosyjskie media systemowe.

[4] Na przykład: Меми війни на stronie Ukraïnera (Кримський міст перегрупувався – Krymski most się przegrupował): https://www.youtube.com/watch?v=cEY5v7I-mbw&t=69s – blok trwa 22:45 min i zawiera 122 memy.

Jest to np. informacja o tym, że w Ukrainie istnieją laboratoria biologiczne, w których są hodowane ptaki wędrujące do przeniesienia na terytorium Rosji wirusów:

(1) Дорогой еще живой, но уже хорошо обработанный в информационных биолабораториях русский! Эти субтитры – специально для тебя. Чтобы пока тебя, как мясо, привозят в Украину и рассказывают, что воевать тут тебе придется против разве что боевых гусей – ты мог подучить язык, который тебе пригодится, если удастся остаться в живых и избежать гнева гусеобразных отрядов и батальонов рыжих лисов.

Czas i przestrzeń antywojennych memów obejmują sytuacje i motywy znane od czasów Arystofanesa i powtarzające się do naszych dni w utworach satyrycznych poświęconych wojnie. Autorzy memów błyskawicznie reagują na zdarzenia po obu stronach linii frontu, a także w świecie. Cele dyskursu zostały uwarunkowane obraną przez autorów strategią prezentacji satyrycznej, a więc polegają na przedstawieniu wroga, czyli rosyjskiego najeźdźcy, jako obiektu ironii i wyśmiewania. W strukturze memów ważną rolę odgrywają elementy karnawalizacji (zob. Bachtin 1990, 15): ironiczna nadreprezentacja rosyjskich „świętości", bluźnierstwo przeciwko głowie państwa, błazenada, parodia, groteska, epatowanie cielesnością, skandalizujący obsceniczny język.

4. Charakterystyka źródeł materiału

Na ogólną ilość materiału badawczego składa się ponad 5000 memów różnego formatu. Za najważniejsze źródło materiału na samym początku działań wojennych Rosji przeciw Ukrainie posłużyły ukraińskie kanały, szczególnie na portalu YouTube oraz w komunikatorze Telegram. Przede wszystkim należy wymienić stronę ukrainer.net, na której co miesiąc ukazywały się bloki memów wojennych. Każdy z bloków zawiera mniej więcej od 100 do 200 memów, wykonanych w różnych stylach: są to obrazki, gifki, filmiki i in. Kanał należy do założonego w 2016 r. wolontariackiego projektu medialnego „Ukraïner", powołanego do prezentacji i promocji w świecie „prawdziwej, nieoczekiwanej i autentycznej Ukrainy"[5]. Inne wykorzystane w trakcie badania źródła: Паляниця. Український тікток[6], Краще ТікТоку[7], ЗупиниЛося[8], АНДРЮХА[9], Benderivskij polk[10], ГУМОР

[5] https://www.youtube.com/@ukrainernet
[6] https://www.youtube.com/@Palianitsia
[7] https://www.youtube.com/@krasche
[8] https://www.youtube.com/@zupynylosya
[9] https://www.youtube.com/@ANDR10XA
[10] https://www.youtube.com/@benderivskiypolk

TIME[11], Гумор_UA[12]. Memy są publikowane również na ukraińskich kanałach w komunikatorze Telegram: Труха Україна[13], Flash UA[14], Times of Ukraine[15], Воєнні Смішинки – для підтримання бойового духу або Чорнобаївка style[16], Військовий Літописець[17] i in.

5. Zabiegi językowe

Najbardziej rozpowszechnionym zabiegiem językowym w tekstach memów jest klasyczny kalambur (Sannikov 1999, 490 i n.), czyli gra językowa, polegająca na takich zabiegach, jak paronimia i paronomazja, ekwiwokacja (parasemia), dekompozycja, neosemantyzacja i in. Jako przykład paronomazji można przytoczyć rozpowszechnione z pierwszych dniach wojny określenie eksplozji jako *bawełny* – ukr. *бавовна*. Określenie to powstało w efekcie przetłumaczenia rosyjskiego eufemizmu politycznego *хлопок* ‘klaśnięcie’ – w taki sposób media rosyjskie informowały o ostrzałach i bombardowaniach ukraińskich miast. Ponieważ rzeczownik *хлопок* (z akcentem na pierwszej sylabie) występuje jako homograf ze znaczeniem ‘bawełna’, właśnie to drugie określenie – o silnym nacechowaniu ironicznym – stało się popularne.

Na zasadzie kompozycji zostały utworzone neologizmy *пропагандоны* (ros. *пропаганда* + *гондон* ‘kondom’)[18], *изроссилование* (ros. *изнасилование* + *Россия*)[19], *спецобосрация* (ros. *спецоперация* + *обосраться*). Na zjawisku homofonii bazuje podwójne odczytanie znanego idiomu *аналогов нет* ‘nic podobnego nie istnieje; nie ma analogów’ jako *анало//говнет* (*анал-* jako rdzeń przymiotnika *анальный*, + *говн-* jako rdzeń od rzeczownika *говно*) – w tym wypadku chodzi o niską jakość rosyjskiej produkcji krajowej, którą rząd zastępuje wysokotechnologiczną produkcję objętą sankcjami[20]. W grach słów są wykorzystywane różne modyfikacje semantyczne (metaforyczne i metonimiczne), są też tworzone aluzje do tekstów precedensowych oraz ich reinterpretacja. Za przykład może posłużyć

11 https://www.youtube.com/@gumortime
12 https://www.youtube.com/@_ua5286
13 t.me/truexanewsua
14 t.me/c/1477643542?boost
15 t.me/+cRK9PsQb8mdhYTRi
16 t.me/smeshinki_net
17 t.me/historydonbass
18 Nie jest to, co prawda, określenie zupełnie nowe, gdyż w połowie lat 2000 zastosowano je w odniesieniu do rosyjskich proputinowskich dziennikarzy propagandowych.
19 Autorem jest rosyjski artysta Filipp Kozłow (Philippenzo) https://www.bbc.com/russian/media-67347366
20 Autorem idiomu jest rosyjski muzyk Siergiej Sznurow, https://reproduktor.net/leningrad/analogovnet/

nazwa *бджовелін* (ukr. *бджола* ‘pszczoła’ + *Javelin* ‘oszczep; nazwa amerykańskiego sterowanego pocisku przeciwpancernego’), sugerująca podobieństwo dwóch funkcji: żądli jak pszczoła.

5.1. Nazwy Rosji i Rosjan

Pejoratywne nazwy Rosjan w ukraińskiej przestrzeni publicznej i odpowiednio Ukraińców w rosyjskich mediach masowych pojawiły się jeszcze za czasów pomarańczowej rewolucji 2004 r., kiedy w rosyjskiej państwowej telewizji rozpoczęła się antyukraińska kampania propagandowa, której organizatorzy przypomnieli sobie Stiepana Banderę[21], a Ukraińców zaczęli określać jako banderowców. Po rewolucji godności i Euromajdanie 2014 r. w rosyjskich mediach pojawiły się pejoratywne określenia Ukraińców jako *Ukropów* (ros. i ukr. *укроп* ‘koperek’) – na zasadzie współbrzmienia początku obu wyrazów. Rosjanie z kolej otrzymali określenie *ватники* ‘waciaki’ – za podstawę tu służy pikowana kurtka z waty jako typowe ubranie ubogiego mieszkańca rosyjskiej wsi, a jednocześnie symbol tępoty i zacofania (zob. Gusejnov 2014).

W sytuacji wojny pojawiły się i upowszechniły nowe określenia Rosjan. *Władca pierścieni* J. R. R. Tolkiena, jedna z najbardziej popularnych powieści o apokaliptycznym starciu mocy jasnych i ciemnych, decydującym o istnieniu ludzkości, dostarczyła nazwy żołnierzy armii rosyjskiej *orkowie* – ros., ukr. *орки* oraz nazwy państwa Rosji *Mordor* – ukr., ros. *Мордор.*

Na rys. 1 autor konfrontuje dwie postacie: wielkiego potężnego monstra orka i małego słabiutkiego rosyjskiego żołnierza *czmoni*. Śmiesznie brzmiący zarówno po ukraińsku, jak i po rosyjsku wyraz *czmonia* (ros., ukr. *чмоня*) lub *czmobik* (ros., ukr. *чмобик*) jest okazjonalnym skrótem od ros. *частично мобилизованный* ‘częściowo mobilizowany’. Jak wiadomo, władze Rosji nie ogłosiły regularnej mobilizacji rezerwistów i nie wypowiedziały wojny Ukrainie, przeprowadzając „mobilizację częściową” (w Doniecku i Ługańsku to oznaczało: z łapanki). Symbolem takiego przypadkowego mobilizowanego rezerwisty stał jeniec wojenny Andriej Riazancew, złapany 1 marca 2022 r. w Doniecku, a niedługo potem w trakcie wymiany jeńców powrócił do domu. Ukraińscy dziennikarze pisali, że „czmonia rozwalił moskalską machinę agitacyjną, jak Javelin rozwala ich czołgi. Chwila, flesz, kurtyna. Jednym zdjęciem wysłał psu na budę miliardy, które rosTV wpakowało w propagandę”[22]. W pierwszych dniach inwazji pojawiło się również określenie Rosjan za pomocą rzeczownika zbiorowego *Ruśnia* (ukr. *русня*, *руснявий* ‘rosyjski’) – o wyraźnie negatywnej konotacji.

---

[21] Wyraz *Bandera* kojarzy się wielu Rosjanom z nazwiskiem bohatera powieści satyrycznej Ilji Ilfa i Jewgienija Pietrowa *Dwanaście krzeseł* (1928), który, co prawda, nazywał się *Ostap Bender*. Tłumaczy to, dlaczego wielu Rosjan wymawia *Bandera* jako *Bendera*, a poza tym mówi o *benderowcach*.

[22] https://telegra.ph/CHmonya-chelovek-mehm-08-17

Rys. 1. Ork vs. rosyjski żołnierz (Nie mylić!)
Źródło: https://www.youtube.com/watch?v=3ld1_z860kU (accessed: 15.01.2024).

Litery alfabetu łacińskiego *Z* i *V*, którymi zostały oznakowane pojazdy wojsk okupacyjnych, w krótkim czasie przekształciły się w symbole wojny po obu stronach linii frontu. Litera *z, Z* zastąpiła *c* oraz podwójne *cc* w słowach *руzzкий*, *рyzzкий, Pozzія* (rys. 2). Pejoratywny stosunek do państwa agresora wyraża się zarówno w pisowni jego nazwy małą literą, w tym w formach skrótowych: *росія*, *ерефія*, *раша* (ang. Russia [ˈrʁsə]), *рашка*, jak i w formach jej trawestacji: *роісся*, *рососсія*, *російска педерацыя*[23]. *Dość często o Rosji mówi się: на болотáх* ‘na bagnach’. Za źródło tego określenia należy uważać demotywator, opublikowany na stronie Ambasady USA w Kijowie (rys. 3) po legalizacji przez Putina samozwańczych republik Doniecka i Ługanska 21 lutego 2022 r.[24]

Na jednym z memów[25] widzimy tradycyjne nakrycie głowy oficerów armii rosyjskiej (ros. *фуражка*). Nazwa czapki zawiera rdzeń pochodzenia francuskiego, ale najprawdopodobniej została zapożyczona z języka polskiego, por. *furażerka*, hist. czapka zaopatrzeniowców, którzy zajmują się poszukiwaniem *furażu* < фр. *fourrage* ‘furaż, pasza dla koni wojskowych’ (co prawda, współczesna polska *furażerka* ‘pierożek’ w języku rosyjskim nazywa się *pilotką*, czyli czapką pilotów). Autorzy memu dokonują metaanalizy lub ponownej segmentacji wyrazu (ang. *rebracketing*, *resegmentation*, *metaanalisys*), przesuwając granice morfemów, wyodrębniając w nim znany już nam rdzeń *рашка* oraz wykrzyknik *фу* ‘fe’, wyrażający reprymendę z powodu czyjegoś niewłaściwego zachowania (wg SJP).

---

23 Wykorzystano przejęzyczenie rzecznika prasowego W. Putina Dmitrija Pieskowa: https://nv.ua/kr/world/countries/rosiyska-pederaciya-shcho-oznachaye-obmovka-dmitra-pyeskova-novini-rosiji-50354275.html/

24 https://24tv.ua/ru/posolstvo-ssha-potrollilo-istoricheskie-poznanija-putina-memom_n1874519 (accessed: 15.01.2024).

25 https://www.youtube.com/watch?v=adHlFe-ud2M (accessed: 1.01.2024).

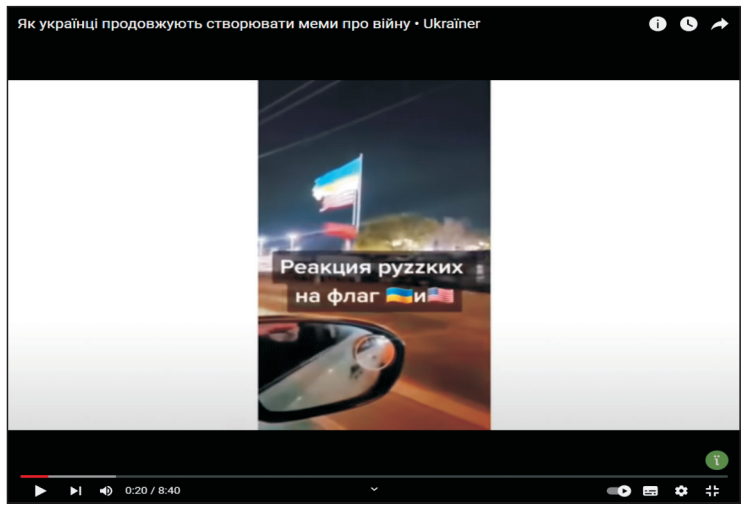

Rys. 2. „Podnieś szybę, ja cię proszę, podnieś szybę!!!”
Źródło: https://www.youtube.com/watch?v=3ld1_z860kU (accessed: 1.01.2024).

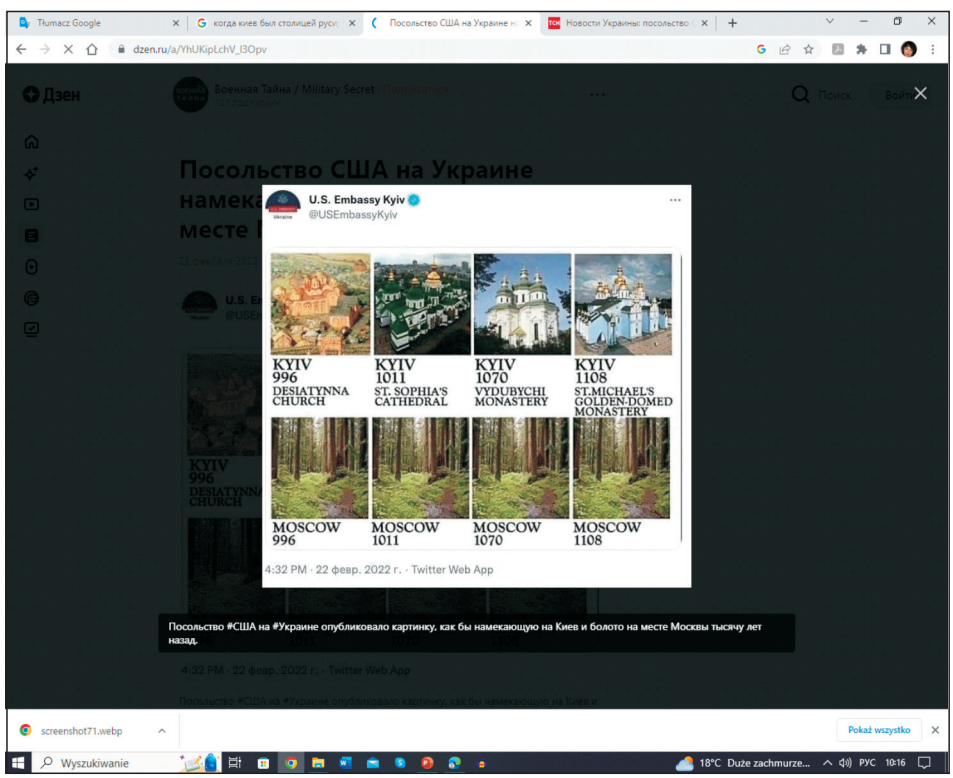

Rys. 3. Ambasada USA w Ukrainie opublikowała obrazek, który sugeruje, że gdy Kijów był stolicą państwa, na miejscu Moskwy przez kolejne 100 lat były same bagna

5.2. Modyfikacje w zakresie ortografii

Ukraińscy internauci stosują nowe zasady rosyjskiej ortografii, w której przeważa kryterium etymologiczne (czyli morfologiczne), a także fonetyczne. Pisownia memów odzwierciedla rosyjskie akanie oraz miękką wymowę spółgłosek za pomocą użycia ukraińskiej litery *є* (w transkrypcji: [‘e], [je]) zamiast *e*. Na wzór języka ukraińskiego wprowadza się też dwie litery: *u* ([y]) oraz *i* ([i]). Test memu (rys. 4) w sposób ironiczny przedstawia rozmowę telefoniczną matki z synem, w której wyśmiane zostały nie tylko „osiągnięcia” „pierwszej armii świata”, lecz także nędzna sytuacja z jakością życia w Rosji. Podobne rozmowy z członkami rodzin okupantów były przechwytywane, nagrywane i wykorzystywane przez ukraiński wywiad w celach kontrpropagandy. Powstało sporo innych memów o tym, jak rosyjscy wojskowi na skalę masową wywozili z Ukrainy sprzęт RTV, wyposażenie łazienek, a nawet drobne artykuły gospodarstwa domowego, niedostępne dla nich w ojczyźnie.

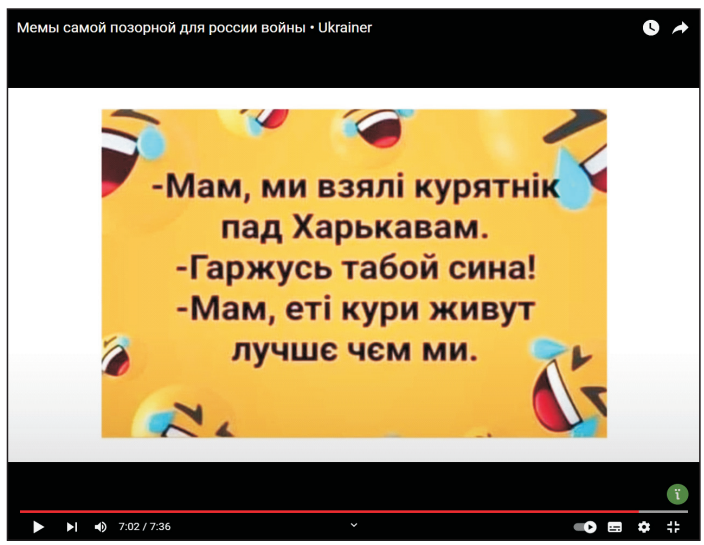

Rys. 4
Źródło: https://www.youtube.com/watch?v=Rx6dB6L03ss (accessed: 15.01.2024).

W styczniu 2024 r. po rozpowszechnieniu w mediach informacji o awariach ogrzewania na początku w Podmoskowiu, a później w innych regionach Rosji, w ciągu kilku dni na wielu ukraińskich stronach pojawiła się duża liczba memów na ten temat. Na jednym z nich (rys. 5) widnieje tekst, zapisany w „nowej” ortografii. Wyrażenie *Чьто случілось?* ‘Co się stało?’ jest reminiscencją postu na portalu społecznościowym: „Pojechałem do IKEA, a tam zamknięte. Kto wie, co się stało?”[26],

[26] https://memepedia.ru/a-chto-sluchilos

który nabrał znaczenia symbolicznego w warunkach sankcji ekonomicznych, nałożonych na Rosję przez kraje zachodnie (wszystkie sklepy IKEA zostały w Rosji zamknięte natychmiast po rozpoczęciu inwazji w Ukrainie).

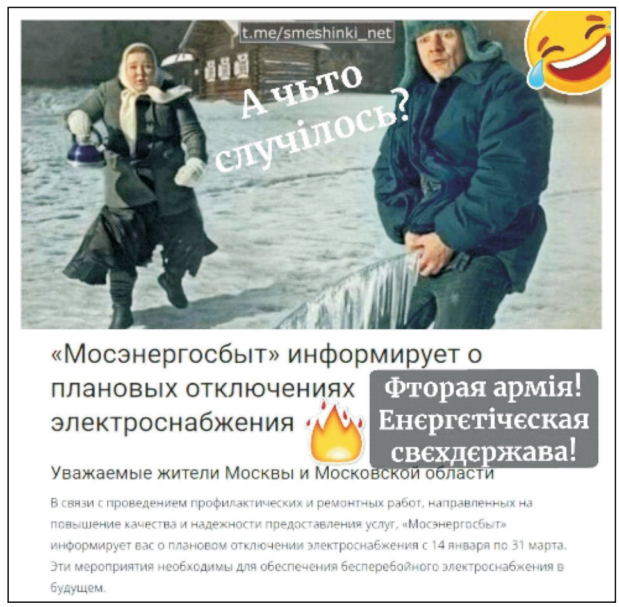

Rys. 5

5.3. Wykorzystanie artefaktów kultury

W ukraińskich memach zostały wykorzystane przedmioty, zjawiska oraz postacie, które są dobrze znane stronie rosyjskiej i które można zaliczyć do artefaktów kulturowych (fenomenów precedensowych) w szerokim rozumieniu. Artefakty te, ulokowane w kontekście wojny, ulegają reinterpretacji. Tak np. na jednym z memów[27] widzimy ustawione w kółku butelki, związane wstążką w barwach narodowych Ukrainy z podpisem *Tort kijowski*. Deser pod taką nazwą od 1973 r. stanowi jedną z najbardziej pożądanych przez Rosjan pamiątek ze stolicy Ukrainy.

Kolejny mem[28] nawiązuje do wizyty premier Wielkiej Brytanii Rishi Sunaka w Kijowie 12 stycznia 2024 r. Na zdjęciu widzimy premiera, który wraca do domu Ukraińskimi Kolejami Państwowymi (Ukrzaliznycią), trzymając w rękach *tort kijowski* jako prezent dla rodziny.

---

27 https://www.youtube.com/watch?v=ZQhG-B_7MU4&t=3s (accessed: 15.01.2024)

28 TG Воєнні Смішинки – для підтримання бойового духу або Чорнобаївка style (t.me/smeshinki_net) (dostęp 14.01.2024)

Rys. 6 przedstawia żołnierzy Zbrojnych Sił Ukrainy na pokładzie wojennego samolotu z wyrzutniami Javelinów w rękach. Mem zawiera tekst: *Huculi z trombitami jadą na koncert!* Rosjanie znają karpacki instrument muzyczny w kształcie kilkumetrowej rury, który po rosyjsku nazywa się *трембита* (z ukr. *трембіта*; najprawdopodobniej to zapożyczenie z języka rumuńskiego, zob. polsk. *trąba*) – jest to m.in. nazwa popularnego niegdyś filmu (1968) na podstawie komedii muzycznej Jurija Milutina (1948). Określenie wyrzutni rakietowej jako *trombity* bazuje na domniemanym podobieństwie kształtu.

Rys. 6. Huculi z trombitami jadą na koncert
Źródło: https://www.youtube.com/watch?v=ZQhG-B_7MU4&t=3s (accessed: 1.01.2024).

Kolejny mem[29] przedstawia klatkę z kultowego amerykańskiego filmu *Dzień świstaka* (ang. *Groundhog Day*), którego bohater, grany przez Billa Murreya, trafia w pętlę czasu i jest zmuszony do wielokrotnego przeżywania tego samego dnia. Napisy przedstawiają krótką rozmowę:

(2) – Dokąd jedziemy? – pyta Murrey po rosyjsku.
– Do Czarnobajiwki – odpowiada po ukraińsku świstak.

Wieś Czarnobajiwka (ukr. Чорнобаївка), znajdująca się na obrzeżach Chersonia, stanowi „bramę" miasta od południa. Na początku inwazji w okresie do końca

[29] https://www.youtube.com/watch?v=0IXPnVscK_E&t=138s (accessed: 16.01.2024).

marca 2022 r. miejscowość ta była obiektem zaciekłych walk między atakującymi wojskami rosyjskimi i broniącymi się ZSU. Rosyjskie samoloty transportowe co najmniej 17 razy próbowały wylądować na lotnisku w Czarnobajiwce i były konsekwentnie niszczone przez ZSU (zob. Bendyk 2022; Kovalenko 2022). Wobec tego aluzja do *Dnia świstaka* jest całkiem zrozumiała; nawiązuje do wielokrotnie powtarzających się ataków Rosjan, którzy stracili w Czarnobajiwce mnóstwo sprzętu i ludzi, w tym dwóch generałów.

Kolejny mem[30] nawiązuje do filmiku nagranego przez zastępcę kapitana i sternika gruzińskiego handlowego statku, którzy odmówili w zaopatrzeniu w paliwo rosyjskiemu statkowi i polecili z powodu braku paliwa użyć wioseł. Obrazek w formie demotywatora przedstawia pseudoreklamę głównego przewoźnika pasażerskiego Rosji – spółkę Aeroflot, której pracownicy proponują pasażerce wiosła. Tło kulturowe memu stanowi przypomnienie o sankcjach wprowadzonych przez UE oraz USA przeciw spółce, która 5 marca 2022 r. była zmuszona do odwołania wszystkich lotów za granicę.

5.4. Wykorzystanie postaci Stepana Bandery

W antywojennych memach dość szeroko wykorzystuje się postać Stepana Bandery (zob. 4.1), zabitego przez NKWD w 1959 r., ideologa ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego. Reakcją na kultywowanie w rosyjskiej propagandzie antyukraińskiej wizerunku Bandery[31] był zorganizowany po raz pierwszy w 2007 r. festiwal muzyki alternatywnej *Bandersztat*, któremu towarzyszyły rozmaite warsztaty rzemieślnicze, artystyczne, pisarskie etc. W czasie wojny 2022-2024 pojawiły się memy, zawierające modyfikacje nazwiska Bandery, jak np. tekst na rys. 7: mamy tu do czynienia z resemantyzacją formy wewnętrznej rzeczownika ukr. | ros. *бандероль* ‘drobna przesyłka, pakiet’ < фр. *banderole* z *bande* ‘pasek, wstążka’ + *role* ‘rolka, zwój, zawiniątko’, który występuje w formie zdrobniałej: ukr. | ros. *бандерольку* < *Bandera* + *rolka*, czyli *rolka od Bandery* ‘trup rosyjskiego żołnierza spakowany do przesłania rodzinie’.

Rys. 8 przedstawia nową nazwę powszechnie znanego koktajlu Mołotowa (butelki zapalającej), nawiązującą do modnych gęstych napojów na bazie świeżych owoców i warzyw: banderowskie smoothie. Autorzy memu wykorzystali formę wierszowaną.

---

30 https://www.youtube.com/watch?v=ZQhG-B_7MU4&t=3s (accessed: 15.01.2024).

31 W marcu 2022 r. prezydent Czeczenii Ramzan Kadyrow nawoływał do schwytania największego wroga Rosji Stepana Bandery.

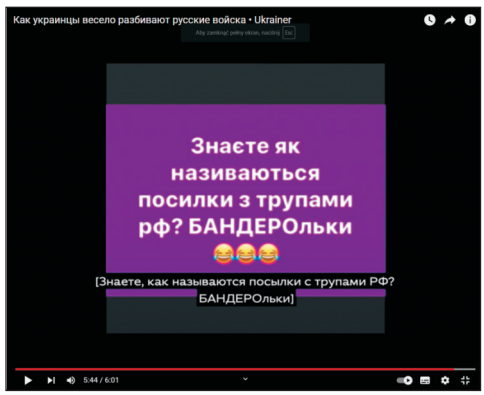

Rys. 7
Źródło: https://www.youtube.com/watch?v=ZQhG-B_7MU4&t=3s (accessed: 15.01.2024).

Rys. 8

Popularny ukraińsko-izraelski bloger i youtuber Michajło Szeitelman w styczniu 2024 r. przeprowadził ankietę, w której poprosił swoich followersów o odpowiedź na pytanie „Czy uważasz siebie za banderowca?" Odpowiedzi procentowo rozłożyły się w następujący sposób: „tak" – 68 %; „nie" – 16 %; „tylko podczas ostrzałów rakietowych" – 16%[32].

5.5. Kalambury

W tym punkcie omówię memy, które bazują na zabiegach językowych – takich jak parasemia, homonimia, metateza itd. Tak np. autor jednego z memów (rys. 9) celowo wykorzystuje dwuznaczność wyrażenia *в Україну.* Źródłem tej operacji jest oboczność form gramatycznych: *в Украину* | *на Украину*; ukr. *в Україну* | *на Україну*, pierwsza z których (nowsza) jest uważana za poprawną, a druga – za rusycyzm o nacechowaniu imperialistycznym. Przełożenie tej reguły na konstrukcję przyimkową z wyrazem *земля* 'ziemia' tworzy makabryczny obraz śmierci najeźdźców *w* Ukrainie i pogrzebu ich *w* ukraińskiej ziemi.

Autor tekstu na rys. 10 tłumaczy niepowodzenie Rosjan w wojnie błędem Putina, który rozpoczął wojnę w lutym. Kalambur polega na homonimii: polski przymiotnik *luty* jako nazwa miesiąca o pochodzeniu słowiańskim stanowi pełny ekwiwalent do ukr. *лютий* – w języku rosyjskim odpowiednikiem jest rzeczownik *февраль* < łac. *februarius*. W rosyjskim również występuje podobny wyraz (ros. *лютый*) ze znaczeniem 'srogi, ostry'. Autor tym samym sugeruje, że wróg nie oczekiwał tak zdecydowanej obrony ze strony ukraińskiej.

32 https://www.youtube.com/watch?v=9qGqsfuJZ1A

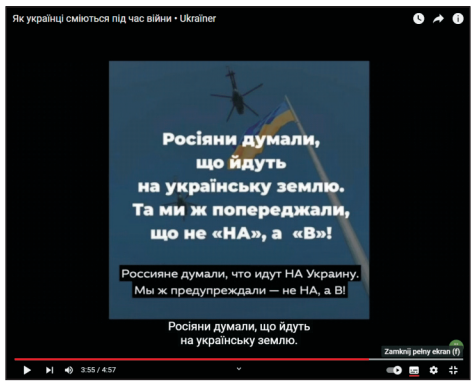

Rys. 9

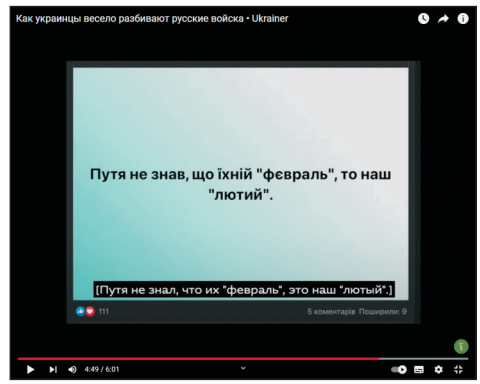

Rys. 10
Źródło: https://www.youtube.com/watch?v=ZQhG-B_7MU4&t=3s (accessed: 15.01.2024).

Mem na rys. 11 przedstawia wizerunek Putina jako typowego Rosjanina: chciwego złodzieja z głupim wyrazem twarzy, przytulającego do siebie skradziony sedes. Kalambur w tekście (w języku rosyjskim) bazuje na homonimii rzeczowników: ros. *толчок* ‘impuls, bodziec’ < *толкать* / *толкнуть* ‘popchnąć’ i *толчок* ‘sedes’ (wyraz regionalny, potoczny). Bez towarzyszącego obrazka tekst mógł zostać zrozumiany niewłaściwie.

Rys. 12 przedstawia mem, w którym autor wykorzystał styl makaroniczny oraz homofonię międzyjęzykową angielsko-ukraińską. Sens tekstu nosi makabryczny charakter:

(3) – Czy upiekłeś baby wielkanocne?
– Tak, upiekłem. I orków też.

Rys. 11
Źródło: https://www.youtube.com/watch?v=1S1pYNoZuSY (accessed: 16.01.2024).

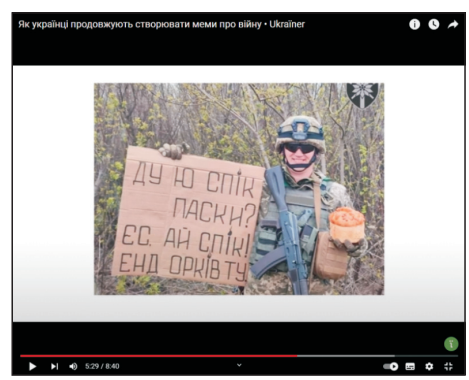

Rys. 12
Źródło: https://www.youtube.com/watch?v=3ld1_z860kU (accessed: 15.01.2024).

Ukraiński czasownik w formie czasu przeszłego *спік* (< *випікáти* | *випекти* lub *спекти* ‘piec, upiec’) stanowi formę homofoniczną do ang. *speak* ‘mówić’. Żołnierz na zdjęciu trzyma w ręku babę wielkanocną, dial. *paschę* (ukr. *паска*) i twierdzi, że upiekł również Rosjan, czyli trafił pociskiem Javeline lub Stinger trafił czołg przeciwnika.

Mem na rys. 13 w sposób ironiczny zestawia paronimię rosyjskich wyrazów *cáxap* ‘cukier’ i *Caxápa* ‘Sahara, pustynia w Afryce Północnej’, występujące w homograficznych formach: ros. *cáxapa* (Gen). Tekst nawiązuje do problemów z żywnością w Rosji.

Mem na rys. 14 jest zaadresowany do odbiorców ukraińskich. Autor odwołuje się w sposób humorystyczny do wartości patriotycznych. Na ogrodzeniu widzimy ogłoszenie o wynajęciu pokoi i domków (najprawdopodobniej chodzi o cele wypoczynkowe). Jednak w języku ukraińskim czasowniki *здаватися* ‘być przeznaczonym do wynajęcia’ i *здаватися* ‘poddawać się’ stanowią homonimy. Głos w tle apeluje do pokoi i domków, żeby się nie poddały.

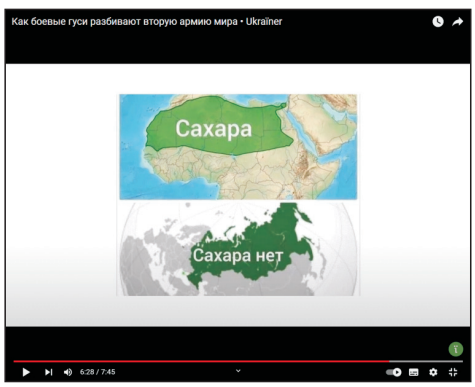

Rys. 13
Źródło: https://www.youtube.com/watch?v=G0hchfd5KYQ&t=137s (accessed: 15.01.2024).

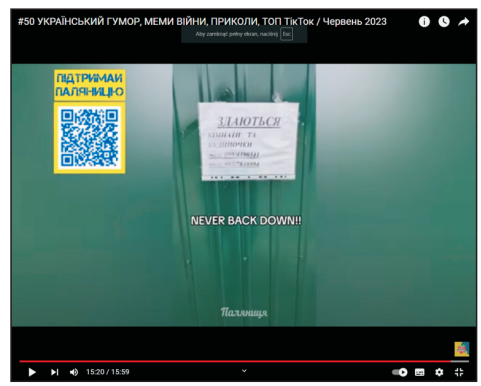

Rys. 14
Źródło: https://www.youtube.com/watch?v=22mxeWmOaEc (accessed: 19.05.2023).

Wielu dowcipów językowych nie da się jednak przełożyć na inny język, nawet historycznie pokrewny. Zwłaszcza dotyczy to kalamburów, opartych na podobieństwie wyrazów ukraińskich i rosyjskich:

(4) Українські бджовеліни:
– Ми дуже любимо соти.
– А тому з легкістю робимо окупантів двохСОТИми чи трьохСОТИми[33].

(5) С началом войны в Украине исконно русские выражения: одна нога здесь – другая там и пораскинуть мозгами приобрели новый пикантный смысл[34].

[33] https://rozdil.lviv.ua/anekdot/anekdot.php?id=4941
[34] https://rozdil.lviv.ua/anekdot/anekdot.php?id=4699

(6) У бункері сидять путін, кадиров, шойгу, лавров і щось дуже активно обговорюють. Заходить Залужний і каже: – Вибачте, я вимушений вас перебити[35].

W przytoczonych powyżej tekstach znajdujemy już wspomniane wyżej typy kalamburów. Żart w przykładzie (4) bazuje na resegmentacji: rzeczownik ros. *соты* ‘plastry miodu’ zostaje wyodrębniony jako rdzeń motywujący w liczebnikach złożonych porządkowych ros. *двухСОТЫй*, *трёхСОТЫй*, ukr. *двохсотний*; *трьохсотний* ‘dwusetny’, ‘trzechsetny’. Liczebniki stanowią kodowane nazwy strat osobowych w jednostkach wojskowych, zabitych i rannych. W tekście występuje też interferencja ukraińsko-rosyjska (o *bdżowelinach* p. 4.1).

W drugim tekście żart bazuje na dosłownym odczytaniu idiomów. Rosyjski frazeologizm *одна нога здесь – другая там* (dosłownie: *jedna noga jest tu – druga noga jest tam*) oznacza ‘bardzo szybko gdzieś pójść i wrócić’, natomiast ros. *пораскинуть мозгами* (dosłownie: *porozrzucać mózgami*) oznacza ‘przemyśleć, rozważyć’. W dyskursie wojennym przedstawiają one makabryczny „krajobraz po bitwie” – porozrzucane fragmenty ludzkich ciał. Efekt komiczny trzeciego tekstu bazuje na parasemii: ukr. *перебити* i ros. *перебить* oznaczają, po pierwsze – ‘przerwać komuś; wejść komuś w słowo’, po drugie – ‘wszystkich pozabijać’.

Na rys. 15 widzimy schematyczną mapę, na której przedstawiono rosyjsko-ukraińską granicę oraz terytorium za pomocą symboli. Zła czerwona twarz symbolizuje Rosję, a żółte i błękitne serduszka – Ukrainę. Nadpis stanowi niedokładny anagram,

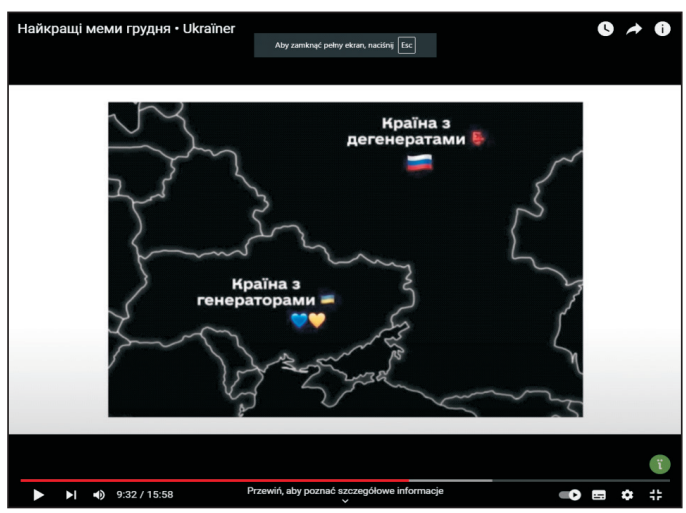

Rys. 15
Źródło: https://www.youtube.com/watch?v=cA9apow2tWA&t=36s (accessed: 14.01.2024).

35 https://rozdil.lviv.ua/anekdot/anekdot.php?id=8942

nawiązujący do sytuacji blackoutu w Ukrainie, zaistniałej na skutek zniszczenia przez ostrzały rakietowe ukraińskich sieci energetycznych zimą 2023 r. Rosja została określona jako kraj degeneratów (dokładniej: z *degeneratami*), Ukraina – jako kraj generatorów (dokładniej: z *generatorami*), co nawiązuje do pomocy, którą uzyskali Ukraińcy od całego świata (organizacje rządowe i pozarządowe oraz zwykli obywatele masowo przesyłali Ukraińcom generatory prądotwórcze).

5.6. Wykorzystanie seksualnych aluzji i inwektyw

Język memów bardzo często jest prowokacyjny – autorzy nieraz stosują wyrazy i zwroty niecenzuralne i wręcz obsceniczne. Taki sposób narracji jest cechą charakterystyczną ludowej groteski, gdy pseudopatriotyczne hasła rosyjskiej propagandy zostają – zgodnie z zasadą karnawalizacji (Bachtin 1990, 411) – strywializowane i wypaczone. Rys. 16 przedstawia klatkę z filmiku: widzimy szyld z nazwą baru lub klubu nocnego *RASPUTIN*, która kojarzy się z nazwiskiem znanej postaci historycznej. Ale w kolejnych ujęciach dłoń filmującego, która, jak się wydaje, znalazła się w kadrze przypadkowo, przesuwa się w lewo, więc da się przeczytać cały neon: *PIDORASPUTIN* = *PIDORAS PUTIN*, czyli ‘pedał Putin’. Wykorzystano tu, jak widzimy, dwa zabiegi językowe: kompozycję oraz resegmentację.

Tekst memu z rys. 17 ułożono na wzór anagramu. Wiadomo, że Putin w rosyjskiej prasie systemowej jest porównywany do kijowskiego księcia Władimira, który według *Powieści lat minionych* podbił, połączył i ochrzcił Ruś Kijowską[36].

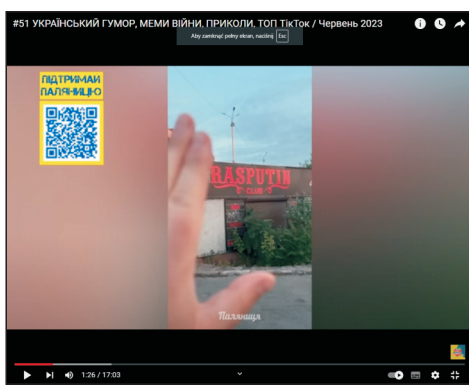

Rys. 16
Źródło: https://www.youtube.com/watch?v=HUTOEqvVFIE (accessed: 14.05.2023).

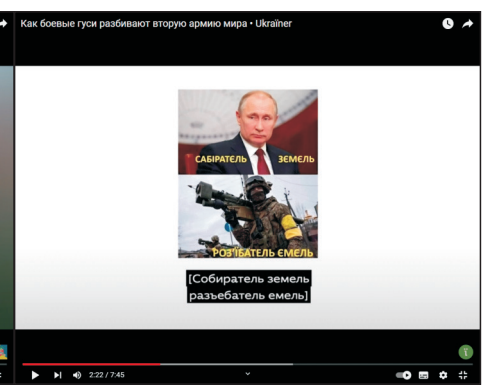

Rys. 17
Źródło: https://www.youtube.com/watch?v=G0hchfd5KYQ&t=137s (accessed: 15.01.2024).

36 https://tass.ru/obschestvo/2149248

Na zdjęciu u góry Putin jest określany jako *сабіратель земель* (w „nowej" ortografii rosyjskiej) – 'ten, kto złącza, jednoczy ziemie [ruskie]'. Dolne zdjęcie przedstawia żołnierza ZSU z wyrzutnią w ręku i niedokładny anagram w języku ukraińskim, który składa się grupy wyrazowej *роз'ібатель емель* (ros. | ukr. *разъебать* | *розїбати* 'rozjebać; zniszczyć'). *Емеля*, czyli *Emilian*, to imię bohatera rosyjskiej ludowej bajki, głupka i nieroba, uważanego za szczęściarza i wzorzec do naśladowania, czyli prototypowego Rosjanina.

Mem na rys. 18 przedstawia ironiczną reklamę prezerwatywy. Napis (w języku rosyjskim) informuje Rosjanina o tym, że gdyby jego rodzice wykorzystali ten przedmiot w należytym czasie, to wojny (tej wojny) by nie było.

Na rys. 19 widzimy pomnik Matki Ojczyzny w Kijowie z panoramą miasta w tle. Autor wykorzystał zabieg zamierzonej ekwiwokacji. Odwołując się do powszechnie znanego powiedzenia, że *Kijów jest matką miast ruskich* (dla Rosjan *ruski* oznacza *rosyjski*), wkłada do ust Matki Ojczyzny nieoczywistą supozycję logiczną: „Gdybym wiedziała [że urodzę potwora, który przyjdzie mnie zabić], dokonałabym aborcji".

Rys. 18
Źródło: https://www.youtube.com/watch?v=3ld1_z860kU (accessed: 15.01.2024).

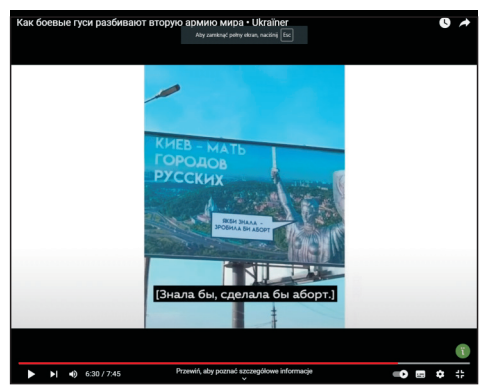

Rys. 19
Źródło: https://www.youtube.com/watch?v=G0hchfd5KYQ&t=137s (accessed: 15.01.2024).

Napis na fotokolażu[37] brzmi: *Uwaga, jebnięty sąsiad*. Autor zrobił aluzję do państwa ościennego Ukrainy (oczywiście, Rosji), która zachowuje się po wariacku, jak niezdrowy psychicznie człowiek. Kolejny mem[38] przedstawia klasyczną karykaturę. Rosyjską rakietę, która wygląda jak matrioszka, nazwano ukr. *блєдіна* 'kurwicha, kurwisko' od ros. *блядь* 'kurwa, prostytutka'. Matrioszka jest jednym z najbardziej znanych w świecie symboli kultury rosyjskiej, dlatego nie ma nic dziwnego w tym, że właśnie tego symbolu użyto w tytule cyklu politycznych

[37] https://www.youtube.com/watch?v=3ld1_z860kU (accessed: 15.01.2024).
[38] https://www.youtube.com/watch?v=y9Kp2WU2Reo&t=83s (accessed: 16.01.2024).

pamfletów wideo *Potajemne życie matrioszki* (*Тайная жизнь матрёшки*), wydawanych regularnie przez ukraińskich dziennikarzy (portale Україна сьогодні 24, Ukraine Today, FREEDOM).

6. Zakończenie

Kiedy wojska rosyjskie rozpoczęły na terytorium Ukrainy działania wojenne na pełną skalę, wielu sądziło, że Ukraina padnie w ciągu tygodnia, gdyż sytuacja wyglądała o wiele gorzej niż w 2014 r.: inwazji dokonano jednocześnie z kilku kierunków z zastosowaniem regularnych jednostek wojskowych. Wszyscy obserwowaliśmy w relacjach telewizyjnych, jak armia rosyjska przesuwa się do przodu, okupując coraz większe terytorium Ukrainy, docierając do przedmieść Kijowa, a setki tysięcy ukraińskich kobiet i dzieci uciekają za granicę, porzucając swoje domy i dobytek. Jednak mijał tydzień za tygodniem, a poranne wiadomości informowały o tym, że Ukraina się nie poddaje. Wojna wciąż trwa i przez cały czas jej trwania anonimowi autorzy memów, karykatur, żartów i dowcipów tworzą dokumenty epoki, na bieżąco odtwarzając i komentując to, co się dzieje zarówno we własnym kraju, jak i po stronie wroga: „Humor jest wyznacznikiem społecznym, który dzieli nas i innych. Najlepszym przykładem są współczesne ukraińskie memy wojskowe: część z nich może być zrozumiała tylko dla Ukraińców, a osobom z zagranicy mogą wydawać się niestosowne, a nawet stanowić tabu. To normalne, dlatego że pokazuje, w jakim stopniu humor zależy od kontekstu, w którym żyjemy" (Vovk 2023). Ukraiński medialingwista O. Semotiuk (2022) w programie Freedom powiedział, że humor stanowi potężną broń: wyśmiewany wróg traci pewność siebie. Humor polityczny w Ukrainie zawsze stanowił znaczący element ludowej samoświadomości (Vovk 2023), natomiast w chwili obecnej jest nieodzownym elementem walki informacyjnej.

W niniejszym artykule zaprezentowałam wstępne analizy ukraińskich antywojennych memów internetowych, głównie w aspekcie lingwistycznym. Można wnioskować, że w dużym stopniu wykorzystywane w nich środki językowe powtarzają te, które wcześniej opisano na materiale białoruskich dyskursów protestu (Kiklewicz | Mazurkiewicz-Sułkowska | Pociechina 2021; Kiklewicz | Pociechina 2021). Przekonuje to o zależności, jaka istnieje między celem pragmatycznym dyskursu, jego odniesieniem semantycznym a instrumentarium językowo-retorycznym.

Bibliografia

Bachtin, M. M. (1990), François Rabelais i narodnaja kul'tura srednevekov'ja i Renessansa. Moskva [Бахтин, М. М. (1990), Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. Москва.]

Bendyk, E. (2022), Ukraina, szukanie wyjścia z wojny, [w:] https://antymatrix.blog.polityka.pl/022/03/22/ukraina-szukanie-wyjscia-z-wojny/ 2022-03-22 (accessed: 04.01.2024).

Berežnoj, V. A. (2014), Internet-mem i anekdot: k postanovke problemy, [in:] Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. Filolohichni nauky 1, 135-144. [Бережной В. А. (2014), Интернет-мем и анекдот: к постановке проблемы, [in:] Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки 1, 135-144.]

Blackmore, S. (1999), Maszyna memowa. Poznań.

Dawkins, R. (1996), Samolubny gen. Warszawa.

Dijk, T. A. van (2001), Discourse, ideology and context, [in:] Folia Linguistica XXX (1-2), 11-40.

Grabias, S. (2004), Język w zachowaniach społecznych. Lublin.

Gusejnov, G. (2014) «Ukropy» i «valenki» – ritorika vojny, [Гусейнов, Г. (2014) «Укропы» и «валенки» – риторика войны,] [in:] https://rus.azatutyun.am/a/ukropy-valenki-leksika-voiny/26591776.html (accessed: 03.01.2024).

Halliday, M. A. K. (1998), The notion of „context" in language education, [in:] Ghadessy, M. (ed.), Text and Context in Functional Linguistics. Amsterdam | Philadelphia, 1-25.

Hasan, R. (2004), Analysing Discursive Variation, [in:] Young, L. | Harrison, C. (eds.), Systemic functional linguistics and critical discourse analysis. London | New York, 15-53.

Kiklewicz, A. (2022), Dyskurs protestu: kategoryzacja i kierunki badań (przy szczególnym uwzględnieniu białoruskich protestów antyrządowych 2020 roku), [w:] Socjolingwistyka XXXVI, 7-27.

Kiklewicz, A. | Mazurkiewicz-Sułkowska, J. | Pociechina, H. (2021), Menschen zu sein… Soziokulturelle und semiotische Aspekte der Protestdiskurse nach den Präsidentschaftswahlen in Belarus im Jahr 2020, [in:] Zeitschrift für Slawistik 66 (4), 1-25.

Kiklewicz, A. | Pociechina, H. (2021), Jazykovaja kreativnost' protestnych diskursov v Belorussii posle prezidentskich vyborov 2020 goda, [w:] Przegląd Wschodnioeuropejski XII (1), 269-304

Kovalenko, A. (2022), Fenomen Černobaevki kak on est', [Коваленко, А. (2022), Феномен Чернобаевки как он есть,] [in:] https://24tv.ua/ru/fenomen-chernobaevki-on-est-bez-magii-fejsbuka_n1925045 (accessed: 04.01.2024).

Kultyševa, I. V. | Žuravskaja, O. S. (2016), Kategorija komičeskogo v reprezentacii obraza političeskogo vraga (na primere političeskoj karikatury), [in:] Političeskaja lingvistika 4 (58), 114-122. [Култышева, И. В. | Журавская, О. С. (2016), Категория комического в репрезентации образа политического врага (на примере политической карикатуры), [in:] Политическая лингвистика 4 (58), 114-122.]

Makarowska, O. (2020), Leksičeskie innovacii v memosfere: nazvanija memnych žanrov, [in:] Studia Rossica Posnaniensia 45 (2), 205-219. [Makarowska, O. (2020), Лексические инновации в мемосфере: названия мемных жанров, [in:] Studia Rossica Posnaniensia 45 (2), 205-219.]

Sannikov, V. Z. (1999), Russkij jazyk v zerkale jazykovoy igry. Moskva. [Санников, В. З. (1999), Русский язык в зеркале языковой игры. Москва.]

Savickaja, T. E. (2018), Kul'tura ėlektronnoj ėry. Moskva. [Савицкая, Т. Е. (2018), Культура электронной эры. Москва.]

Semotjuk, O. (2022), Jumor – eto oružie ukraincev na vojne, [Семотюк, О. (2022), Юмор – это оружие украинцев на войне,] [in:] https://www.youtube.com/watch?v=C5xoSa9nd9Q (accessed: 02.01.2024).

Sładkiewicz, Ż. (2013), Političeskij fel'eton v svete teorii rečevogo vozdejstviya. Gdańsk. [Сладкевич, Ж. (2013), Политический фельетон в свете теории речевого воздействия. Гданьск.]
Vovk, K. (2023), Čomu my smiemosja, koly treba plakaty: fenomen ukrayins'koho humoru, [Вовк, К. (2023), Чому ми сміємося, коли треба плакати: феномен українського гумору,] [in:] https://svidomi.in.ua/page/chomu-my-smiiemosia-koly-treba-plakaty-fenomen-ukrainskoho-humoru (accessed: 03.01.2024).
Wężowicz-Ziółkowska, D. (2014), Jednostki pamięci kulturowej. Próba kulturoznawczej redefinicji i interpretacji hipotezy memetycznej, [w:] Teksty z Ulicy. Zeszyt memetyczny 15, 11-26.